

ALİ AKYILDIZ • Para Pul Oldu

İletişim Yayınları 876 • Araştırma İnceleme Dizisi 138

ISBN-13: 978-975-05-0111-1

© 2003 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)

1-2. BASKI 2003-2014, İstanbul

3. BASKI 2018, İstanbul

KAPAK Utku Lomlu

UYGULAMA Suat Aysu

DÜZELTİ Serap Yeğen

DİZİN Ali Akyıldız

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ALİ AKYILDIZ

Para Pul Oldu

Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum

BANKACILIK VE FİNANS TARİHİ YARIŞMASI
KİTAP BİRİNCİLİĞİ
2002

i l e t i ŝ i m

ALİ AKYILDIZ 1 Aralık 1963 tarihinde Rize’de doğdu. 1985 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü’nden mezun oldu. 1987’de *Izmir-Aydın Demiryolu* konulu teziyle yüksek lisansı, 21 Temmuz 1992 tarihinde de *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Reform (1836-1856)* başlıklı teziyle doktorayı tamamladı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı’nda iki yıl Uzman Yardımcısı olarak çalıştıktan sonra, 1 Şubat 1989’da Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde Yakınçağ Tarihi Araştırma Görevlisi oldu. 12 Ekim 1995’te Doçent; 28 Mart 2001’de ise Profesör oldu. 1997 yılından beri aynı zamanda Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi’nin çıkardığı *İslâm Ansiklopedisi*’nin Türk Tarihi ve Medeniyeti Heyeti’nde müellif-redaktör olarak görev yapmaktadır. Uzun yıllar çalıştığı Marmara Üniversitesi’nden Ocak 2014’te emekli oldu. Halen İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı olarak görevini sürdürmekte olup aynı zamanda Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) asli üyesidir.

1995’te İngiltere ve İskoçya’da araştırma ve incelemeler yaptı. Temmuz-Ağustos 2000 tarihlerinde *London School of Economics and Political Sciences* ve *School of Oriental and African Studies*’de misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Eylül 2001’de *Islamic Area Studies* projesi kapsamında Tokyo Üniversitesi’nde bir hafta süreyle dersler verdi. 1995 yılında *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform* isimli kitabıyla Türk Tarih Kurumu Teşvik Ödülü’nü aldı. 2002 yılında, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Avrupa Bankacılar Birliği [EABH] ve Tarih Vakfı’nın ortaklaşa düzenlediği Bankacılık ve Finans Tarihi Yarışması’nda *Para Pul Oldu: Osmanlı’da Kağıt Para, Maliye ve Toplum* isimli eseriyle kitap dalında birinci oldu. 2010 yılında ilk defa düzenlenen ve akademik çalışmaların tamamına verilen Uluslararası Halil İnalcık Tarih Ödülü’ne ve 2011 yılında Elginkan Vakfı tarafından düzenlenen ve yine akademik çalışmaların bütününe verilen Türk Kültürü Araştırma Ödülü’ne layık görüldü. 2001 Aydın Doğan Tarih Ödülü; 2004, 2006 ve 2008 yıllarında düzenlenen Uluslararası Bankacılık ve Finans Tarihi Yarışması ile Türk Tarih Kurumu’nun 2011 yılında 80. kuruluş yılı münasebetiyle düzenlediği Türk Tarih Kurumu Bilim ve Teşvik Ödülleri jürilerinde yer aldı.

Eserleri: *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yaynevi, İstanbul 1993; *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etikeleri*, Eren Yaynevi, İstanbul 1996; *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998; *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, (Türkçe-İngilizce), Türkiye Ekonomi Bankası, İstanbul 2001; *Para Pul Oldu: Osmanlı’da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003; *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004; *Anka’nın Sonbaharı: Osmanlı’da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005; *Haliçte Seyrüsefer: Haliç Vapurları Şirketi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007; *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları Tespitler-Problemler-Teklifler*, (Editörler: Ali Akyıldız, Tufan Buzpınar, Mustafa Sınanoğlu), İSAM Yayınları, İstanbul 2007; *Namık Kemal’den Mektup Var*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2008 (Azmi Özcan ile birlikte); *Sürgün Sefir: Sadullah Paşa*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011; *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (1703-1876)*, Editör: Ali Akyıldız, Eskişehir 2013; *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (1876-1918)*, Editör: Ali Akyıldız, Eskişehir 2013; *Namık Kemal’den Mektup Var*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013 (Azmi Özcan ile birlikte); *Osmanlı İstanbulu II*, Editör: Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014; *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Zekeriya Kurşun’la birlikte) İstanbul 2015; *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015 (Genişletilmiş Yeni Baskı); *Haremin Padişahı: Valide Sultan, Haremde Hayat ve Teşkilat*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017; *İlk Türk Akademisi: Encümen-i Dâniş*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2018; *Yapay Tarihin Esirleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.

*Eşim Semra'ya,
sevgi, saygı ve şükrân duygularıyla...*

İÇİNDEKİLER

<i>İçindekiler</i>	7
<i>Kısaltmalar</i>	13
<i>Teşekkür</i>	15
<i>Önsöz</i>	17
<i>Giriş</i>	21
Diğer ülkelerde kâğıt para uygulaması.....	23
Osmanlı Devleti'nin para sistemi.....	30

BİRİNCİ BÖLÜM

Tanzimat Reformlarının Finansmanı: Osmanlı Devleti'nde İlk Kaime Uygulaması

<i>SİSTEMİN TEMELLERİ</i>	35
<i>Kaimenin prototipi: Esham sistemi</i>	35
<i>Kaimeyi hazırlayan şartlar</i>	38
<i>REFORMLARIN FİNANSMANI İÇİN İLK KAİMENİN ÇIKARILMASI</i>	41
<i>El yazılı kaimeler</i>	41
<i>Matbu kaimeler</i>	48
<i>Kırım Savaşı'nın finansmanı: Ordu kaimesi</i>	54

KAİME İŞLERİNİN ORGANİZASYONU	59
<i>Kaime ile ilgilenen bürokratik personel</i>	59
<i>Kambiyonun düzenlenmesi: Dersaadet Bankası</i>	60
KAİME VE FAİZ	64
<i>Kaime faizleri</i>	64
<i>Faizsiz kaimeler</i>	67
KAİMENİN DIŞINDA BAŞVURULAN BAZI MÂLİ TEDBİRLER	73
<i>Esham-ı mümtâze</i>	73
<i>Eshâm-ı cedide</i>	74
KAİMENİN KALDIRILMASI İÇİN İLK GİRİŞİMLER	81
<i>Zorunlu yardım: İâne-i umumiyye</i>	83
<i>İänenin idaresi</i>	88
<i>İänenin toplanması ve bazı sosyal tepkiler</i>	90
<i>Tekrar iâne: İstanbul halkına müracaat</i>	97
<i>İâneye tâbi gelirlerin tespiti</i>	97
<i>İänenin tahsili</i>	98
<i>İttihad-ı Mâlî Şirketi (Şirket-i Mâlîyye) teşebbüsü</i>	104
KAİMENİN KALDIRILMASI	108
<i>Kaimeyi ülkeye yaygınlaştırma girişimi</i>	108
<i>Kaimenin kâğıt haline gelmesi: İstanbul'da panik</i>	116
<i>Özlenen son: Kaimenin piyasadan çekilmesi</i>	121
<i>Kaimenin kaldırılmasının toplumsal yankıları</i>	132
KAİME TEDAVÜLÜNÜN NEDEN OLDUĞU OLUMSUZLUKLAR	135
<i>Spekülatif kazanç: Galata bankerleri</i>	135
<i>Bozuk para sıkıntısı ve enflasyon</i>	139
<i>Kalpazanlık</i>	143
<i>Kaimenin, kaldırılmasından sonra da devam eden olumsuz etkileri</i>	151
<i>Değerlendirme</i>	154

İKİNCİ BÖLÜM

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Finansmanı: Osmanlı Devleti'nde İkinci Kaime Uygulaması

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNE DOĞRU SİYASÎ VE MÂLÎ DURUM.....	160
SAVAŞIN FİNANSMANI: KAİME EMİSYONU.....	164
Halkın yardımına başvurulması (iâne-i harbiyye).....	174
Tekrar kaimeye müracaat: Yedi milyon liralık yeni emisyon.....	185
Emisyonun çoğaltılması: Altı milyon liralık kaime çıkarılması.....	191
KAİMENİN DEĞERİNİ KORUMAK İÇİN ALINAN TEDBİRLER.....	194
Banker Zarifi'yle yapılan gizli anlaşma.....	194
İstanbul'da kaime borsası kurma girişimi.....	197
KAİMENİN KALDIRILMASI İÇİN İLK GİRİŞİMLER.....	201
İlga-yı Kavaim Komisyonu'nun kurulması ve faaliyetleri.....	201
İslahat-ı Maliyye Komisyonu.....	206
Kaimeyi kaldırmak için kaynak bulma çabaları.....	209
Tocqueville istikrazı girişimi.....	218
KAİMENİN KALDIRILMASI: ÖZ KAYNAKLARA ZORUNLU YÖNELİŞ.....	220
Sultan Abdülhamid işe el koyuyor: Komisyon-ı Âli ve faaliyetleri.....	232
Kaimenin kaldırılmasının etkileri.....	241
Kaime kaldırıldıktan sonra da etkilerinin devam etmesi.....	242
Nakit sıkıntısı.....	244
KAİMENİN TEDAVÜLÜNÜN YARATTIĞI SORUNLAR.....	246
Kalpazanlık.....	246
Muhtelif paralarla beraber kullanılmasının getirdiği sorunlar.....	251
Enflasyon ve pahalılık.....	256
Ekmek fiyatlarının kontrolü: Hükümetten fırıncılara tazminat.....	262
Şirket-i Hayriyye'nin kapanma tehlikesi atlatması ve taşıma ücretleri.....	275

Memurların durumu ve enflasyon yüzünden memuriyetten kaçışın hızlanması.....	281
<i>Ödemeler dengesinin bozulması.....</i>	286
<i>Bozuk para sıkıntısı ve halk zekâsının bulunduğu ilginç çözüm: Para-biletler.....</i>	287
KAİME ÜZERİNDE HAVA OYUNLARI: OYUNUN AKTÖRLERİ GALATA BANKERLERİ.....	295
<i>Değerlendirme.....</i>	301

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Birinci Dünya Savaşı'nın Finansmanı ya da Üçüncü Kaime Uygulaması

SAVAŞA DOĞRU.....	306
SAVAŞIN FİNANSMANI.....	308
<i>Maliyenin durumu ve kaynak yaratmaya yönelik geçici tedbirler.....</i>	308
<i>Osmanlı Bankası banknotları.....</i>	312
<i>Kaime çıkarılması.....</i>	316
ALTIN PARAYLA İLGİLİ SINIRLAMALAR.....	332
<i>Yurtdışına altın ihraç yasağı.....</i>	332
<i>Altın nakli ve altınla alışverişin yasaklanması.....</i>	336
<i>Kambiyonun düzenlenmesi: Kambiyo Muamelâtı Merkez Komisyonu.....</i>	347
UYGULANAN PARA REJİMİNİ İNCELEMEK ÜZERE TAŞRAYA MÜFETTİŞLER TAYİNİ.....	350
ESKİMİŞ KAİMELERİN DEĞİŞTİRİLMESİ.....	352
KAİMELERİN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE İNTİKALİ.....	355
KAİMENİN DEĞER KAYBETMESİ VE NEDENLERİ.....	365
<i>Resmî kurumların kaimeyi kabulde tereddüt göstermesi.....</i>	366
<i>Devletin bazı ödemeleri sikkeyle yapması.....</i>	368
<i>Toplumun itibarî değerler konusundaki bilgisizliği.....</i>	371
<i>Halkın kaimeyi kabulde zorluk çıkartması.....</i>	373
<i>Spekülatörler ve spekülasyon suçlarına verilen cezalar.....</i>	379

<i>KAİMENİN NEDEN OLDUĞU SORUNLAR</i>	388
<i>Bozuk para sıkıntısı ve alınan tedbirler</i>	388
Çeşitli kurumların para-bilet basması.....	390
Ufaklık kaime basılması.....	396
Mağuş sikkelerin piyasaya arzı ve yeni meskûkât darbı.....	397
<i>Para pul oldu</i> : Posta pullarının bozuk para olarak kullanılması.....	399
Tevhid-i Meskûkât Kanunu ve Monometalizme geçiş.....	401
<i>Kalpazanlık ve diğer ülke kâğıt paralarının tedavülü</i>	307
<i>Hayat pahalılığı</i>	415
Kaimedeki değer kaybının pahalılığa etkisi.....	415
Pahalılığa karşı alınan tedbirler.....	422
<i>Değerlendirme</i>	426
<i>Genel Değerlendirme</i>	429
<i>Ekler</i>	435
<i>Bibliyografya</i>	468
<i>Dizin</i>	477

Kısaltmalar

A. AMD.	Sadaret, Âmedi Kalemî
A. AMD. MV.	Sadaret, Âmedi Kalemî, Meclis-i Vükela
A. DVN. MKL.	Sadaret, Divân-ı Hümâyûn Kalemî, Mukavele
A. MKT. MVL.	Sadaret, Mektûbî Kalemî, Meclis-i Vâla
A. MKT. NZD.	Sadaret, Mektûbî Kalemî, Nezaret ve Devair
A. MKT.	Sadaret, Mektûbî Kalemî
A. MKT. UM.	Sadaret, Mektûbî Kalemî, Umum Vilâyât
A. VRK. DH. TG.	Sadaret Evrak Kalemî, Dahiliye, Trablusgarb
B	Receb
BEO.	Bâbiâli Evrak Odası
bkz.	bakınız
C	Cemaziyyelâhir
C.	Cilt
DH. HMŞ.	Dahiliye Nezareti, Hukuk Müşavirliği
DH. İD.	Dahiliye Nezareti, İdare Kısmı
DH. İ. UM.	Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı
DH. KMS.	Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH. ŞFR.	Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemî
DUIT	Dosya Usûlü İradeler
EI	Encyclopedia of Islam
HH.	Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi.
HR. MKT.	Hariciye Nezareti, Mektubî Kalemî
İ. DH.	İrade, Dahiliye
İ. HR.	İrade, Hariciye
İ. Mes. Müh.	İrade, Mesâil-i Mühimme
İ. MM.	İrade, Meclis-i Mahsus

İ. MV.	İrade, Meclis-i Vâlâ
İ. ŞD.	İrade, Şûra-yı Devlet
L	Şevval
M	Muharrem
MAD.	Maliyeden Müdevver Defterler
ML.	Maliye Nezareti Defterleri, Maliye
ML. MSF.	Maliye Nezareti Defterleri, Masarifat
MV.	Meclis-i Vûkelâ Mazbataları
N	Ramazan
nr.	numara
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
R	Rebiülâhir
RA	Rebiülevvel
s.	sahife
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TV.	Takvim-i Vekayi'
Y. A. Hus.	Yıldız Tasnifi, Sadaret Hususî Marûzât Evrakı
Y. A. Res.	Yıldız Tasnifi, Sadaret Resmî Marûzât Evrakı
YEE.	Yıldız Esas Evrakı
YEE Defter	Yıldız Esas Evrakı Defterleri
Y. PRK. A	Yıldız Perakende, Sadaret Maruzatı
Y. PRK. BŞK	Yıldız Perakende, Mâbeyn Başkitabeti
Y. PRK. KOM	Yıldız Perakende, Komisyonlar Maruzatı
Y. PRK. ML	Yıldız Perakende, Maliye Nezareti Maruzatı
Z	Zilhicce
ZA	Zilkade

TEŞEKKÜR

Bu kitapta ismini burada sayamayacağım pek çok kişinin emeği var. Hocalarım Mustafa Çetin Varlık ve Mücteba İlgürel, ilmî araştırmalar için Türkiye’de çok az yerde olan rahat ve demokratik bir çalışma ortamı sağladılar. Hocam Mübahat S. Kütükoğlu, her zaman çalışmalarımı denetleme, yol gösterme ve zaman ayırma külfetine katlandı. Yine hocalarım İsmail Erünsal ve müteveffa Nejat Göyünç teşvik ve desteklerini esirgemediler. Keza, hocam Mehmet Genç, elinde konuyla ilgili bulunan malzemelerini lütfetme ve birikimini benimle paylaşma nezaketini gösterdi. Şevket Pamuk, gerek yurtdışından malzeme göndererek gerekse konuyla yakın ilgisi dolayısıyla müzakere ederek kitabın şekillenmesinde yardımcı oldu. Fransızca metinlerin tercümesinde Vahdettin Engin ve Almanca metinlerin tercümesinde de Gültekin Yıldız zamanlarını cömertçe bağışladılar. İdris Bostan, Gülden Sarıyıldız, Zekeriya Kurşun, Murat Hulkiender ve Ömer F. Bölükbaşı arşivde konuyla ilgili buldukları belgelerden beni haberdar ettiler. Erhan Afyoncu ve Tufan Gündüz bilhassa konuyla ilgili basılı materyalin temininde yardımcı oldular. Başta Necati Aktaş olmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki görevliler, arşivde karşılaştığım güçlükleri aşmamı sağladılar. Taksim Atatürk

Kütüphanesi'nden Saadet Çiftçi ve Hüseyin Ulusoy, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nden Tarık Özçelik ve Alman Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nden Eser Abbasoğlu, Türkiye'de kütüphanelerde pek göremediğimiz ilgi, gülyüz ve yardımlarını esirgemediler. Ayrıca Hazel E Heughan Educational Trust'ın değerli yöneticileri, Christopher Ferrard, Douglas Murray, Douglas Home ve Gordon Ruffle, konuyla ilgili yurtdışında araştırma yapma imkânı sağladılar. İletişim Yayınevi'nden Nihat Tuna ile Kerem Ünüvar kitabın kısa bir sürede düzgün bir şekilde basılması için ellerinden gelen çabayı gösterdiler. Hepsine teşekkür ederim. Onlar, kitabın sadece doğrularına ortaklıklar. Nihayet bu çalışmada en büyük fedakârlığı doğal olarak âilem üstlendi: Annem, eşim Semra, oğlum Âmil Alper ve kızım Zeynep Aybike. Kendilerine ayıracağım zamanın gelmesini büyük bir sabırla beklediler. Umarım beklmelerine değmiştir.

Ali Akyıldız

ÖNSÖZ

“Eğer bayram münasebetiyle bu hafta bir aylık verilmeyecek olur ise belâ-yı zaruretin tahammül olunmaz bir dereceyi bulacağına şüphe kalmıyor. Eshab-ı maaştan en ziyade şâyân-ı merhamet olanları birtakım erâmil ve eytâm ve mütekaidîn-i askeriyye sınıfı olup memurînden dahi pek çokları el-yevm odun ve kömür bile tedârik edemeyerek nihayet derecede me-yus bir hâlde buldukları misillü bakkal ve kasap ve etmekçi [ekmekçi] bayramda bir aylık çıkacak deyu bir ümid-i zaif ile memurîne et ve etmek verebilmekte iseler de şâyet bayrama kadar bir aylık olsun verilemeyecek olur ise bu esnaflar dükkân ve mağazalarını kapatmak mecburiyetinde bulacakları anlaşılıyor.”

Meclis-i Âyân üyesi Kastro Bey
(17 Kasım 1879, Y. PRK. ML., 1/78)

Tarihinin üzerini kapayıp okuduğunuzda âdeta günümüzde yaşanan buhranların bir tasviri değil mi XIX. yüzyılın son çeyreğine ait bu cümleler? Aradan geçen yüz yirmi üç yılda senaryoda ne değişti, aktörlerden başka? Böyle olunca da, günümü-

zün anlaşılabilmesi için tarihin ve -temelleri o döneme kadar inen sorunlar hâlâ hükmünü sürdürdüğü için de- özellikle Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl siyasî ve iktisadî tarihinin çok iyi araştırılması ve bilinmesi gereği bir zorunluluk olarak ortaya çıkıyor. Oysa, Osmanlı Devleti'nin mâlî ve iktisadî tarihinin gereğince, hatta biraz daha ileri giderek, genel hatlarıyla bile ortaya konulmamış olduğunu ifade etmek sanırım abartı sayılmaz. Bunun nedenlerinden birisi, şüphesiz son zamanlara kadar Osmanlı araştırmalarının kahir ekseriyetle siyasî tarihle sınırlı kalmış olmasıdır. Bu ifadelerden siyasî tarihin önemsiz olduğu anlamı çıkarılmamalı; bundan kasıt, tarihî olayların çok boyutluluğuna işaret etmektir. O halde bir tarihî olayın, siyasî, iktisadî, mâlî, idarî, hukukî ve sair boyutlarıyla beraber ele alınması gerekir. Bu bakış açısıyla, Osmanlı maliyesinin kriz dönemlerinde bir finans aracı olarak başvurduğu kâğıt para uygulamalarıyla sosyal, iktisadî ve siyasî sonuçlarını çalışmamıza esas aldık.

Arşiv ve arşiv-dışı malzeme açısından zengin bir potansiyele sahip olmasına rağmen, konunun gereğince incelenmemiş olması şaşırtıcıdır. Bu eleştirel rezervi saklı tutmakla birlikte, daha önce yapılan ve konuya dikkat çeken bazı çalışmaları burada zikretmek kadirşinaslık gereğidir. Bunların başında Mine Erol'un 1970'de basılan *Osmanlı İmparatorluğunda Kâğıt Para (Kaime)* ve Türkiye'de pek bilinmeyen Nihad Mehmed'in 1930'da İstanbul'da kısıtlı sayıda basılan *Das Papiergeld in der Finanz-und Währungsgeschichte der Türkei 1839-1909* isimli eserleri gelmektedir. Birinci eserde, ilk iki kaime uygulaması, dönemin elverdiği ölçüde arşiv belgelerine istinaden incelenmiş; ancak sosyal boyut ve kaime tedavülünün halk üzerindeki etkileri ele alınmamıştır. Arşiv belgeleri, Türkçe literatür ve basın hemen hiç kullanılmadan ve daha ziyade para teorilerinden hareketle bazı genel kaynaklardan yararlanılarak hazırlanan Nihad Mehmed'in kitabı ise, Osmanlı pratiğiyle sağlam bağlar kuramamıştır. Bu eserde de, ilk iki kaime uygulaması ele alınır. Konu hakkında yazan bir diğer araştırmacı da Roderic H. Davison'dır. İlk kâğıt para uygulamasını incelediği "The

First Ottoman Experiment with Paper Money” isimli makalesi, Osmanlı arşiv malzemesi kullanılmadan, daha ziyade Batı kaynakları ve yerli ve yabancı basından yararlanılarak hazırlanmıştır. Bunlardan özellikle ilk ikisi, konuya dikkat çeken, ancak mevcut malzemeyi kullanmadan yapılmış çalışmalardır. 1915, yani üçüncü kaime uygulaması hakkında en geniş bilgi ise, Zafer Toprak’ın “Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası” isimli makalesinde mevcuttur.

Konuyu birinci el kaynaklara istinaden bir bütünlük içerisinde ele alan bir çalışmaya duyulan ihtiyaç, bu eserin hazırlanmasındaki itici güç oldu. Eserde, arşiv belgeleri, literatür ve dönemin basını mukayeseli kullanıldı.

Kitap, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte, okuyucunun karşılaştırma yapabilmesine imkân tanımak üzere diğer devletlerin kâğıt para tecrübeleri ve kaimenin daha iyi anlaşılabilmesi için de, Tanzimat öncesi Osmanlı para sistemi kısaca anlatıldı. Birinci bölümde, kaimenin üzerinde temellendirildiği esham sisteminin genel hatlarıyla Tanzimat reformlarının finansmanı için faizli kaime çıkarılması; ikinci bölümde, 93 Harbi de denilen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ve üçüncü bölümde de, Birinci Dünya Savaşı’nın olağanüstü giderlerini karşılamak üzere devletin kaime emisyonuna başvurmak zorunda kalması konuları ele alındı. Konu, toplumun her ferdi için yakından ilgilendiren ve değerindeki en küçük bir sapma, düşme veya yükselmenin bütün sosyal bünyeyi etkilediği bir aktör, yani para olunca, çalışmanın toplumsal boyutunun ön plana çıkarılması kaçınılmaz oluyor. Bu düşüncelerle kaime tedavülünün toplum üzerindeki etki ve yansımalarıyla bunların nedenleri geniş olarak incelendi. Dolayısıyla eser bu yönüyle teknik bir çalışmadan ziyade, âdeta dönemin toplumunun tarihi olarak ortaya çıkıyor.

Bu kitap, esas olarak Eren Yayınevi’nden çıkan *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kâğıt Para ve Sosyo-ekonomik Etkileri* isimli esere dayanmaktadır. Eserde yeralan 224 renkli fotoğraf, maliyeti hayli artırdığı için kitabın okuyucusuna ulaşmasını güçleştirdi. Oysa, kitabın içeriği, en az ihtiva ettiği

fotoğraflar kadar önemliydi benim için. Bu açıdan fotoğrafsız ve düşük maliyetli bir baskının yararlı olacağını düşündüm. Ancak yeni edisyonu hazırlarken kitabı eski içeriğiyle vermenin anlamlı olmayacağı düşüncesiyle, gözden kaçmış olan bazı hataları düzeltmeyi ve 1995'ten bugüne arşivde açılan tasniflerden çıkan yeni belgelerle o günden beri oluşan literatürü de ilâve etmeyi tercih ettim. Bu ek çalışma, yaklaşık bir yıldan fazla bir süre aldı. Böyle olunca da kitabın insicâmı değiştiği gibi, muhtevasında da hayli hatırı sayılır bir hacim farklılığı oluşarak âdeta yeni bir kitap ortaya çıktı. Şunu memnuniyetle ifade edebilirim ki, bu yeni bulgular kitaptaki temel tezleri değiştirmekten ziyade, örneklmeleri artırarak daha da güçlenmelerini sağladı.

Kitap ismini bugün de halk arasında kullanılan ve paranın değerinin düştüğüne işaret eden bir deyimden almaktadır: *Para pul oldu*. Bu deyim, soyut bir ifade olmayıp bir tarihî gerçekliğe dayanmaktadır. Şöyle ki, hükümet, ikinci ve üçüncü uygulamalarda kaimenin neden olduğu bozuk para sıkıntısını aşabilmek için, üzerine değerini belirtir bir kupür vurarak posta pullarını bozukluk yerine piyasaya sürer ve bunları alışverişlerde ufak para yerine kullanır. Diğer bir ifade ile pul para olur. Halkın genel konularda şaşmayan o müthiş müşterek akli, paranın değersizliğine işaret etmek için bu durumu 'para pul oldu' şeklinde bir deyim haline getirir. İşte kitabın adı, içeriğiyle de uyuşan ve konusunu teşkil eden mezkûr uygulamadan gelmektedir.

Bu kadar önemli ve geniş bir konuyu ele alan bu kitapta olması muhtemel hata ve eksiklikler için şimdiden okuyucunun hoşgörüsüne sığınmıyor ve yapıcı tenkitlerin ilmin ilerlemesindeki rolünü peşinen kabul ediyoruz.

Ali Akyıldız
Acıbadem, Kasım 2002

GİRİŞ

“...Utopia’da para denilen şey karşılıklı alışverişlerde hemen hiç kullanılmaz. Para olağan ama olmayabilecek belâlı durumlar için saklanır. Altın ve gümüş bu memlekette, tabiatın onlara verdiği değeri taşırlar sadece. Bu iki maden demirden çok daha aşağı görülmekle beraber, insan için su ve ateş kadar yararlı sayılır...”

Thomas More, *Utopia*, s. 133.

Konuya paranın tanımıyla başlamak yerinde olur. Muhtelif tanımları yapılabilir. Tanımlardan birisi, bir toplumda ortak değer ölçüsü ve alışveriş aracı olarak kabul edilen ve servet birikimi ve muhafazasını kolaylaştıran bir nesne, bir araçtır.¹ Bu tanımda, paranın en önemli özelliği, herkes tarafından kabul gören ortak bir değer ve değişim aracı olmasıdır. Mübadele ve alışveriş vasıtaları ise toplumlara ve zamana göre değişiklikler göstermiştir. Nitekim değişik toplumlarda kurutulmuş balık, kürk, tütün, şeker, kakao, pirinç, deniz kabuğu, dut kabuğu,

---

1 Sabri Orman, “Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz”, *Para, Faiz ve İslâm*, İstanbul 1987, s. 1-2; Hazim Atif Kuyucak, *Para ve Banka*, İstanbul 1939, I, 12.

kumaş parçası, tuz, at, çivi, tahıl ve sair maddeler değişim aracı olarak kullanılmıştır.² Toplumsal fonksiyonunu ise William Petty'nin şu sözü güzel açıklar: “[para] eğer deyim yerindeyse, toplumsal bünyenin yağından ibarettir: çoğu çevikliğine zarar vermekte, azı onu hasta etmektedir.”³

Bir toplumda paranın ortak mübadele vasıtası olması, bazen kendiliğinden ve bazen de devlet zoruyla olabilir. Diğer bir ifadeyle, para, temsil ettiği iktisadî yapının gücüyle veya devletin tedavülünü zorunlu kılmasıyla para olur. Genel olarak *mal-para* ve *itibarî para* olarak iki kısma ayrılabilir. Mal-para, tedavül ettiği değer kadar madenî değere de sahiptir. Yani toplumda kabul edilen nominal (itibarî) değeri kadar, reel (aynî) değeri hâizdir. Para değerinin yanında bir de mal değeri vardır. Mal-paraların en gelişmişleri olarak altın ve gümüş sikkeler zikredilebilir. Bunlar maden olarak eritilse, piyasadaki satın alma gücü kadar bir değer ortaya çıkar. Geçmişte hemen hemen dünyanın her tarafında olduğu gibi, İslâm dünyasında da evrensel para birimi olarak altın ve gümüş kabul edilmiştir.

İkinci para çeşidi itibarî paradır. İtibarî para (kâğıt para, banknot), üzerinde yazılı olan, yani kendisine atfedilen değer dışında aynî bir kıymeti hâiz değildir. Bunun mal-para olarak değeri hemen hemen yok denecek kadar azdır. Piyasada altın ve gümüş parayı temsilen tedavül eder; altın ve gümüşün yerine kaim olur. Bu yüzden Osmanlılar zamanında çıkarılan kâğıt paralara *kaime* denmişti. Çıkarılan kâğıt paranın miktarı, eğer karşılığında hazinede bloke edilen altın veya gümüş miktarına yakın ise, ikisinin satın alma gücü arasında önemli bir fark meydana gelmez. Eğer iki para arasındaki söz konusu denge bozulur ve kâğıt para emisyonu karşılıksız artırılırsa, paranın alım gücü düşer ve piyasada enflasyona neden olur.

Çalışmanın eksenini itibarî bir değer olan kâğıt paranın dünyada ve Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkışı, takip ettiği se-

---

2 Bu hususta geniş bilgi için bkz. Fernand Braudel, *Maddî Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm, XV-XVIII. Yüzyıllar*, Ankara 1993, I, 388-393, 397.

3 F. Braudel, *a.g.e.*, I, 386.

yir ve bunun sonuçları oluşturacaktır. Dolayısıyla Osmanlı kâğıt para uygulamasının mâhiyetini daha iyi anlayabilmek için diğer devletlerin kâğıt para tecrübelerinin tarihine bir göz atmak gerekir.

Diğer ülkelerde kâğıt para uygulaması

Tarihte ilk kâğıt paranın M.Ö. 1600 yıllarında Mısır'da kullanıldığına dair görüşler olmasına rağmen⁴ genelde kabul gören fikir, bunun M.Ö. 140 yılında Wu-ti hanedanı zamanında Çinliler tarafından kullanıldığıdır.⁵ Çin'de kâğıt para Moğollar zamanına kadar aralıklarla tedavül etti.⁶ Moğol hanı Kubilay Han 1260-1290 yılları arasında iki kere kâğıt para emisyonuna başvurdu. Tedavülü mecburî olan ve *çav* (chao) adı verilen kâğıt paranın taklit edilmesi suçtu. Asker maaşları bile, üzerlerinde görevlilerin isim ve damgası bulunan bu parayla ödenirdi.⁷ Kubilay Han, kâğıt paranın Darphanede bloke edilen altın ve gümüşün miktarı kadar olmasını emretmişti. Diğer bir ifadeyle, bunların hazineye karşılığı vardı. Böylece, bir kimse altın veya gümüş eşya yapmak istediği zaman, Darphaneye gidip kâğıt para karşılığında gereği kadar altın veya gümüş satın alabilirdi. Kâğıt paraların eskimesi veya yırtılması durumunda bunlar devlet tarafından %3 eksisine değiştirilirdi.⁸ Görüldüğü

4 Hamdi Döndüren, "Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri", *Para, Faiz ve İslâm*, İstanbul 1987, s. 201; Burhan Zihni Sanus, *Para Ekonomisi*, İstanbul 1956, s. 172-173, 269.

5 Norman Angell, *The Story of Money*, Londra 1930, s. 228.

6 Hamdi Döndüren, *a.g.m.*, s. 201; B. Z. Sanus, *a.g.e.*, s. 172-173, 269.

7 Marco Polo'nun *Geziler Kitabı* (Çev. Ömer Güngören), İstanbul 1985, s. 103-104; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 279.

8 O. Turan, *a.g.e.* Marko Polo, Kubilay Hanın ülkesinde tedavül eden kâğıt paranın hazırlanışı, fonksiyonları ve durumunu şu şekilde tasvir eder: "Hanbalık'ta Büyük Kağın darphanesi bulunmaktadır. Simyacıların aradığı gizin burada bulunduğunu gerçekten söyleyebiliriz, çünkü burada para yaratmanın yolu bilinmektedir. Yaprakları ipek böceklerine yem olan dut ağacının kabuğu soyulur. Buradan pürüzlü dış kabukla ağacın tahtası arasında kalan ince iç kabuk çıkarılır, yumuşatılarak lapa gibi oluncaya dek havanda dövülür. Bundan, pamuktan yapılan kâğıda benzeyen ancak kapkara olan bir kâğıt üretilir. Kâğıt

gibi çav, altın ve gümüşe karşı konvertibl olmanın yanında, sahtekârlık ve taklit tehlikesine karşı da korumalıydı.⁹ Milâdî 1330'da Çin'i ziyaret eden Seyyah İbn Batuta burada kullanılan kâğıt parayı şöyle tanımlar: "alışveriş dinar ve dirhem ile değil, bir kâğıt parçası vasıtası ile vukubulur; her biri avuç içi kadar olup üzerlerinde hükümdarın damgası basılırdı. Bunların yirmi beşine bir *bâliş* denilip bizim dinara tekabül eder. Bir kimsenin kâğıt paraları yırtıldığı vakit bunları Darphaneye benzer bir yere götürüp yenisiyle değiştirirdi".¹⁰

Uygurların da, daha XI. yüzyılda kumaş parçaları üzerine mühürler basarak bunları para yerine kullandıklarını biliyoruz.¹¹ *Kumdu* adı verilen bu kumaş-paralar eskidiğinde yenisiyle değiştirilmekteydi. Öte yandan Suvar Türklerinin alışverişlerde *Ekin* denilen kumaş-paralar; İdil Bulgarları ile Hazarların da deri-paralar kullandıkları bilinir.¹²

---

yapıldıktan sonra çeşitli boylarda para olarak parçalara ayrılır. En küçük olanı bir paradır, biraz daha büyük olanı bir Venedik gümüş para değerindedir ve bu böylece sürer gider. Bu kâğıdın üretimi saf gümüş ya da som altın elde edermişçesine emek gerektirmektedir. Her kâğıt parçasının üzerine bu iş için özel olarak seçilmiş belirli sayıda görevli yalnız adlarını yazmakla kalmazlar, damgalarını da vururlar. Son olarak Majesteleri tarafından Darphanenin başına atanmış olan üst düzeydeki yetkili kendi sorumluluğuna verilmiş olan damgayı sülügene batırarak kâğıdı damgalar. Böylece bu kâğıt geçerli bir paranın gücüne kavuşur. Bu paranın benzerini yapmaya kalkışmak suçtur. Bol bol basılmış olan ve Büyük Kağan'ın egemen olduğu bütün illerde elden ele dolaşan bu kâğıt parayı, yaşamak isteyen kimse geçerli bir ödeme aracı olarak tanımayıp almamazlık edemez. Kağanın tüm uyrukları o anda satın almak istedikleri mallarla, incilerle, değerli taşlarla, altın ve gümüşle bu kâğıt parayı değişebilecekleri için hiç duraksamadan alırlar.

Birinin elinde kullanılmaktan çok aşınmış olan bir para varsa bu para Darphaneye getirilir ve değerinin yalnızca yüzde üçü ödenirse bir yenisiyle değiştirilebilir. Biri işlemek için altın ve gümüş almak istiyorsa yine Darphaneye başvurarak kâğıt parası karşılığında gereksindiği madenleri elde eder. Kağanın bütün askerlerine bu kâğıt parayla ödeme yapılır. Bu açıdan bakılınca Büyük Kağan'ın yeryüzündeki bütün hükümdarlardan daha zengin olduğunu ileri sürmek yanlış olmaz." (*Marco Polo'nun...*, s. 103-104; Francis W. Hirst, *Money (Gold, Silver, Paper)*, Londra 1933, s. 222-223).

9 F. W. Hirst, *a.g.e.*, s. 223.

10 O. Turan, *a.g.e.*, s. 279.

11 Ahmet Tabakoğlu, "İslâm'da Para Politikası Hakkında Bir Deneme", *Para, Faiz ve İslâm*, İstanbul 1987, s. 82.

12 O. Turan, *a.g.e.*, s. 279-80.

İran'da da kısa süreli bir kâğıt para tecrübesi yaşanmıştı. İlhanlı sultanı Geyhâtû, 13 Eylül 1294'te tedavüldeki madeni paranın hazineye girmesini sağlamak amacıyla *çav* adı verilen kâğıt paraları piyasaya sürdü. Ardından sikkenin kullanılmasını yasakladı. *Çav*'ı alışveriş vasıtası olarak kabul etmeyenlerin öldürüleceği halka duyuruldu. Ayrıca altın ve gümüşe dayalı bütün sanatlar yasaklandığı gibi, kalpazanlık konusunda çok sert tedbirler alındı. Sahte para basanlar, yakalandıklarında karısı ve çocuklarıyla beraber öldürülüp malları müsâdere edilecekti. *Çav*, alınan bütün bu sıkı önlemlere rağmen halk arasında rağbet görmedi. Kanunları ve devleti direkt olarak karşısına alamayan halk, pasif mücadeleyi seçerek çareyi Tebriz şehrinde göç etmekte buldu. Neticede Tebriz'de ticarî hayat tamamen durdu ve fiyatlar 10-12 katına çıktı. Sultan, halkın bu sessiz tepkisi üzerine bir iki ay içerisinde parayı tedricî olarak tedavülden kaldırmak zorunda kaldı.¹³

Kâğıt para, Amerika'da, 1690 yılında asker maaşlarına karşılık olmak üzere İngiliz kolonisi olan Massachusetts hükümeti tarafından çıkarılır. Bunu diğer koloni hükümetleri izler.¹⁴ Değeri, itibarî kıymetinin %1'ine kadar düşen bu paralar, Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığına kavuşmasından sonra, 1790'da çıkarılan bir kanunla devlet tahvilleriyle değiştirilir. İç savaştan dolayı zarurete düşen devlet, 1862'de piyasaya 150 milyon dolarlık karşılıksız kâğıt para sürer. Halk arasında *greenback* adı verilen bu paralar, üç sene içinde itibarî (nominal) değerinin %33'ünü kaybeder. Bunlar savaşın sona ermesinden sonra da piyasada kalır ve zamanla değer kazanır.¹⁵

Amerika'daki bu tecrübeden birkaç sene sonra İngiltere'de de kâğıt para piyasaya sürülür. Ancak daha önceleri Goldsmith denilen ve para değiştirme işleriyle meşgul olan sarrafların, mevduat sahiplerine vermiş oldukları *Goldsmith's Notes*

13 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Karl Jahn, "İran'da Kâğıt Para", (Çev. M. Altay Köymen), *Belleten*, Ankara 1942, VI/23-24, s. 269-309.

14 N. Angell, *Aynı eser*, s. 241.

15 H. A. Kuyucak, *Aynı eser*, I, 259-260.

denilen makbuzlar, İngiltere’de bir süre para yerine tedavül etti. Bunu gören Goldsmith’ler piyasaya daha fazla makbuz sürdü. Bunlar İngiltere’de tedavül eden ilk kâğıt paradır. Fransa ile savaşların devam etmesi ve bunun sonucunda devletin bunlara olan borcunu ödeyememesi üzerine Goldsmith’ler 1672’de iflâs etti.¹⁶ Bunun üzerine İngiliz iş ve sermaye çevrelerinin girişimiyle 1694’te kurulan İngiltere Bankası (Bank of England), kendi çıkardığı kâğıt paraların altın ile aynı değerde olduğunu ve bunları altın ile değiştireceğini ilân etti.¹⁷ Bu şekilde faaliyetlerine başlayan banka, 1696’da nakit sıkıntısından dolayı çalışmalarına bir süre ara verdiğinden banknotların değeri %20 oranında düştü. Ancak bu düşüş uzun sürmezdi ve bir müddet sonra yeniden değer kazandı. Stuart hanedanından Charles Edward’ın 1745’teki isyanının yarattığı telâş ve endişeden dolayı halk bankaya hücum etti ve banka da bunun üzerine ödemelere sınırlama koyarak krizi geçirtirdi. İngiltere hükümetinin, 1795 Napolyon savaşları sırasında bankadan 19 milyon sterlin avans alması neticesinde nakit sıkıntısı başgösterdi ve banka para bozma işlemlerini yapamaz hâle geldi. Diğer yandan banknotlara güvenemeyen halk bankadan parasını nakde dönüştürmesini talep etti. Bunun üzerine hükümet, 22 Haziran 1797’de banknotların tedavülünü zorunlu kılan kanunu çıkardı. 1800’den itibaren banknotların değeri yeniden düşmeye başladı. Buna, bankanın kâğıt para hacmini genişletme çabaları da eklenince banknotlar 1813’te en düşük değerlerine indi. 1 Şubat 1820’de, banknot kullanılmasındaki mecburiyet ortadan kaldırıldı ve bunlar banka tarafından tedricen altın paraya dönüştürüldü.¹⁸

Kâğıt para serüveni, Fransa’da daha ilginç ve sancılı bir seyir takip eder. John Law’ın 2 Mayıs 1716’da kurduğu *La Banque Générale* isimli özel banka, Fransa’da ilk defa kâğıt para uygulamasını başlatır. Bu paralar kısa sürede piyasada tutunur

16 Burhan Ulutan, *Bankacılığın Tekâmülü*, Ankara 1957, s. 48-49.

17 Gerhard Köhnen, *Dünya Ekonomi Tarihi*, İstanbul 1965, s. 134.

18 Hasan Ferid, *Nakid ve İtibar-ı Mâli*, İstanbul 1334, II, 306-308; H. A. Kuyucak, *Aynı eser*, I, 262.

ve bankanın kasaları bunların karşılığı olan altın ve gümüşle dolar. 4 Aralık 1718'de banka devletleştirilir (*La Banque Royale*); banknotların tedavülü mecburî hale getirilir ve paralar kral tarafından garanti altına alınır. Law, banka devletleştirildikten sonra da müdürlüğü yürütür.¹⁹ Bu zorunluluğun sağladığı serbestlikten yararlanan Law'ın piyasaya devamlı para sürmesi neticesinde tedavül eden kâğıt paranın miktarı bir sene içerisinde 1 milyar livreyi bulur. Bu uygulamalardan dolayı tüccar ve çiftçinin güvensizliği nedeniyle kâğıt parayı alışverişlerde kullanmak istememesi üzerine hükümet, 1720 yılında altın para kullanımını yasaklar. Aynı yıl piyasaya sürülenlerle beraber kâğıt paranın toplam miktarı 2,5 milyar livreyi aşar. Bu ise yüksek bir enflasyona neden olur ve Paris'te fiyatlar %88 oranında artar.²⁰ Banknotların değerinin yarı yarıya düşmesi ve bunların mal sandıklarından kabul edilmeyeceğinin açıklanması üzerine, 1721 yılında halk parasını almak üzere bankaya hücum eder. Talepleri karşılayamayan banka iflâsını ilân eder ve toplumsal nefretin odağı haline gelen Law ülkeden kaçmak zorunda kalır.²¹ Bu ise, halkın hem kâğıt paraya, hem de devlete olan güvenini büyük ölçüde sarsar. Law'ın çağdaşı olan bir Fransız yazar kâğıt para hususundaki duygularını, "cehennem ateşinin bu kâğıt parçalarını yakmasını çok arzuladım" sözüyle ifade eder.²²

Law olayının üzerinden 55 sene geçtikten sonra ikinci bir banka (*Caisse d'Escompte*) ve kâğıt para tecrübesi 1776'da yaşanır. Yeni banka çıkarmış olduğu 120 milyon franklık banknotu hükümete borç verir. Halk kâğıt parayı nakde çevirmek istediğinde banka hükümete başvurur; hükümetin bankaya olan borcunu ödeyememesi üzerine halka ticarî senetler verilerek olay geçiştirilir. 1789'dan sonra kurulan cumhuriyet hü-

19 N. Angell, *Aynı eser*, s. 235-236; B. Ulutan, *Aynı eser*, s. 54-55.

20 Shepard Bancroft Clough, ve Charles Woolsey Cole, *Economic History of Europe*, Boston 1966, s. 283-284; Hasan Ferid, *Aynı eser*, II, 296.

21 B. Ulutan, *Aynı eser*, s. 56; Karl Helfferich, *Money*, I, N. Y, A. M. Kelley 1969, s. 66; N. Angell, *Aynı eser*, s. 238.

22 F. Braudel, *Aynı eser*, I, 386.